

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-1.26>**Р. В. Невзоров**кандидат педагогічних наук,
заступник начальника кафедри льотної експлуатації і бойового застосування літаків
Харківського національного університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба

МІСЦЕ НАЗЕМНОГО НАВЧАННЯ БОЙОВИХ ПОЛЬОТІВ У СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЛЬОТЧИКІВ ТАКТИЧНОЇ АВІАЦІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено виявленню місця наземного навчання бойових польотів (наземної бойової підготовки) як педагогічної конструкції та нового перспективного розділу військової педагогіки в системі сучасної професійної підготовки майбутніх льотчиків тактичної авіації у військових багатопрофільних авіаційних ЗВО України. Актуальність вибраної тематики зумовлена стрімким розвитком науково-технічного прогресу в області тактичної авіації в останні десятиліття і значним зростанням вимог до професійної (фахової) підготовки військових льотчиків, а отже, необхідністю оновлення відповідної системи в умовах профільного ЗВО. При цьому місце в ній наземного навчання бойових польотів досі ще не вивчено і не визначено, хоча вітчизняна практика підготовки майбутніх льотчиків військової авіації використовує його вже багато років. Зазначено, що ця проблема побіжно представлена переважно в профільних психологічних і психолого-педагогічних дослідженнях, але об'єктом окремих педагогічних робіт ще не була. Зазначено наявний пробіл між відсутністю законодавчого і науково-теоретичного визначення цієї проблеми та фактичним (прикладним) її існуванням в авіаційно-освітньому середовищі протягом тривалого часу. Враховуючи відсутність нормативного визначення і наукового тлумачення поняття, автор дослідив його появу в практичній площині, проаналізував дефініцію та запропонував власне визначення. Пропонується тлумачити наземне навчання бойових польотів майбутніх льотчиків тактичної авіації як розділ військово-педагогічної науки, що досліджує закономірності формування на землі особистості, бойова діяльність якої здійснюється в повітрі, й обґрунтовує зміст, форми і методи системи її наземного виховання, навчання та освіти. Розкриті та проаналізовані основні чинники, що формують місце наземного навчання бойових польотів у системі професійної підготовки курсантів-льотчиків. Автор акцентує на тому, що його конкретне місце в системі фахової підготовки курсантів-льотчиків визначається крізь призму концепції небезпечної професії В. Пономаренка, адже професійний ризик є безпосередньою обов'язковою частиною професії військового льотчика. Зроблений висновок про його особливе пропедевтичне місце, пов'язане із вкрай важливим завданням підготовки до професійних ризиків на передпольотному етапі.

Ключові слова: професійна підготовка, наземне навчання бойових польотів, методика льотного навчання, професійні ризики, пропедевтика.

Постановка проблеми. Військова авіація протягом існування стабільно залишається в числі найбільш високоманеврених і боездатних родів військ. Водночас науково-технічний розвиток у цій області також є одним із найбільш динамічних і вражаючих. Так, фахівці зазначають, що за останні 30 років з'явилися три нових покоління реактивних літаків-випишувачів: 3-го (покращена надзвукова швидкість до $M > 2$, керовані чи самонавідні ракети великої і середньої дальності, бортові радіолокаційні станції дальньої дії), 4-го (покращені маневрені характеристики, турбовентиляторні економічні двигуни) і 5-го покоління (надманевреність, використання технології маскування stealth, надсучасне комп'ютерно-технічне обладнання, системна сумісність) [1, с. 122–123]. Останні два покоління випишувачів вже являють собою бойові авіаційні комплекси (БАК), пілотування яких в умовах бойового польоту вимагає

освітнього і професійного рівня, зіставного з рівнем компетентності представників найскладніших професій у світі. Якщо додати до цього величезні психологічні та фізичні навантаження, а також широкий комплекс бойових завдань, стає очевидним, що сучасна професійна підготовка військових льотчиків тактичної авіації має постійно оновлюватись і вдосконалюватись, не поступаючись авіаційно-технічній модернізації.

Власний досвід автора в царині підготовки військових льотчиків дає змогу стверджувати, що вказана підготовка у вітчизняних військових багатопрофільних авіаційних ЗВО тривалий час залишається практично незмінною концептуально та методологічно, об'єктивно потребує системного переосмислення на сучасному науково-педагогічному підґрунті. Особливо нарізало таке переосмислення щодо такого важливого складника професійної підготовки майбутніх льотчиків

тактичної авіації в Україні, як наземне навчання бойових польотів (наземна бойова підготовка). Характерно, що це поняття досі не унормоване і навіть не визначене законодавчо, відсутнє в організаційно-розпорядчих та методично орієнтованих документах Міністерства оборони України, хоча у профільній практиці воно є та займає вагоме місце, що також актуалізує його спеціальне педагогічне дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Більшість наукових праць, присвячених проблемі професійної підготовки військових льотчиків, розглядають її стосовно психолого-педагогічної готовності та професійної компетентності крізь призму різних аспектів (С. Асріян, О. Ворона, Ю. Воронцов, Д. Гандер, Є. Дерев'янка, Н. Завалова, В. Кодола, В. Козлов, О. Керницький, П. Корчемний, В. Кузнєцов, Н. Ладогубець, В. Лапа, Б. Ломов, О. Макаревич, Р. Макаров, В. Маріщук, О. Марченко, В. Мильников, К. Платонов, В. Пономаренко, Т. Плачинда, Є. Суркова, В. Ягулов та ін.). Проте наземну бойову підготовку автори розглядають побіжно в контексті опису методики льотного навчання або взагалі ігнорують.

Суто педагогічні праці, представлені В. Бондаренком, О. Деминським, Т. Джамгаровим, Є. Клімовим, В. Маріщук, Є. Мілеряном, В. Небиліциним, Б. Тепловим, В. Трошиним, В. Юсовим та іншими, лише частково, несистемно висвітлюють окремі її аспекти.

Донині немає спеціальних педагогічних досліджень із проблеми наземного навчання бойових польотів як складової частини фахової підготовки майбутніх військових льотчиків.

Метою статті є визначення конкретного місця наземного навчання бойових польотів у системі фахової підготовки майбутніх льотчиків тактичної авіації України.

Виклад основного матеріалу. В останніх авторських публікаціях [2; 3] ми обґрунтовано пропонуємо розуміти: 1) підготовку майбутніх льотчиків тактичної авіації як спеціально організований процес навчання та виховання майбутніх військових льотчиків в умовах багатопрофільного авіаційного ЗВО, що має науково-педагогічну, організаційно-методичну і тактико-технічну специфіку та результатом якого є їх готовність до професійної військової діяльності внаслідок формування системи знань, умінь і навичок виконання бойових завдань у повітрі (інстинкту виживання в повітрі) як мистецтва підготовки та виконання бойових польотів; 2) професійну підготовку майбутніх льотчиків тактичної авіації як дидактичну систему організаційно-освітніх і конкретно-методичних заходів, метою якої є навчання та виховання особистості військового льотчика, здатного до виконання всього комплексу бойових задач і конкретним результатом якої є його професійна

і психологічна готовність до успішної професійної діяльності. У цьому сенсі наземне навчання бойових польотів (наземна бойова підготовка) як поки що неакадемічне поняття варто розглядати як їх складник. Однак спочатку варто уточнити його зміст і сутність.

У п. 11 Настанови з виконання польотів Військово-повітряних сил Радянської армії (НВП-52) 1952 р. зазначається, що «льотний склад має використовувати всі засоби для тренування на землі під час підготовки до польотів» [4, с. 8]. У частині I більш пізньої Настанови з виконання польотів авіації Збройних Сил СРСР НВП-88 1988 р. дані визначення наземної підготовки як набуття і вдосконалення льотним складом на землі знань, умінь і навичок, необхідних для виконання обов'язків за посадою і в польоті (як частина бойової підготовки складається із загальновійськової, спеціальної підготовки та підготовки до польотів), підготовки до польотів льотного складу як набуття і вдосконалення на землі знань, умінь і навичок, необхідних для виконання польотних завдань (як частина наземної підготовки складається із загальної, попередньої та передпольотної підготовки до польотів) [5, с. 3–4]. При цьому до загальної підготовки включено вивчення методики та умов виконання вправ Курсу бойової підготовки, розробку і моделювання польотних завдань, виконання необхідних розрахунків, до попередньої – самостійну підготовку до польотів, тренування на тренажерах чи в кабінах літаків, контроль готовності до польотів, до передпольотної – медичний контроль, передпольотні вказівки, виконання необхідних розрахунків для конкретних умов польоту, прийом авіаційної техніки, підготовку і перевірку захисного спорядження, а також робочих місць кабіни літака до польотного завдання. Вказані військові нормативні документи, навіть з огляду на те, що адресовані чинним військовим льотчикам, а не курсантам-льотчикам, дають нам певні орієнтири щодо розуміння наземної бойової підготовки: це складова частина профільної бойової підготовки військових льотчиків, що здійснюється на землі засобами тренажерної, тактичної та технічної підготовки на основі раніше набутих спеціальних військово-теоретичних знань, а також вмінь і навичок.

Д. Гандер наземне навчання польотів вважає складником методики льотного навчання, а головними елементами останньої – зміст льотного навчання, діяльність тих, хто навчає (льотчиків-інструкторів та викладачів) і діяльність тих, хто навчається (курсантів). У рамках психопедагогіки (термін, запропонований і уведений у науковий обіг Д. Гандером на означення теорії авіаційної психології і педагогіки) автор визначає її предмет як «психологічне обґрунтування методів

навчання в польоті та під час проведення наземної підготовки, методів розвитку особистості льотчиків, психологічне вивчення льотної успішності та помилкових дій у процесі льотного навчання» [6, с. 9–10]. Такий підхід, на нашу думку, дещо однобічно зводить розуміння наземного навчання бойових польотів до конкретних психолого-педагогічних методик і вправ тактико-теоретичного навчання.

Такий погляд простежується також у дослідженнях В. Задорожного, який вбачає в методиці льотного навчання наукову теорію навчання і виховання льотного складу, а наземне навчання польотів зараховує до другої частини методики льотного навчання – конкретних методик навчання пілотів на певному типі літаків [7, с. 9].

М. Бреславець, Р. Джус і І. Ключніков, розглядаючи методологію підготовки льотних екіпажів військової авіації, виділяють п'ять етапів їх професійної підготовки: відбір льотного складу, початкова підготовка льотного складу (первинна і базова), основна підготовка льотного складу, вдосконалення бойового вишколу льотного складу та перенавчання льотного складу на нові типи літаків. За змістом викладу автори зараховують наземне навчання бойових польотів до етапу початкової підготовки [8, с. 27–28]. При цьому власне його зміст не розкривається.

Між тим вказане обмеження «не стикується» з реальним наповненням наземної бойової підготовки – спеціальним теоретичним і тактико-теоретичним, тренажерним, фізичним і психофізіологічним навчанням. Очевидно, що ця педагогічна конструкція значно ширша і складніша.

Для розуміння змісту і сутності поняття «наземне навчання бойових польотів» важливий аналіз його дефініції.

Категорія «навчання» є однією із центральних у педагогічній науці. Так, в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка поняття визначено як «цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини <...> Навчання виконує центральну функцію в розумовому розвитку й підготовці учнів до праці <...> Основними результатами <...> є освіта, розвиток і виховання людини» [9, с. 223]. Стосовно категорії, що є предметом аналізу в цій статті, наземне навчання виступає складником професійної підготовки курсантів-льотчиків військових і багатопрофільних авіаційних ЗВО, що здійснюється на землі засобами спеціально теоретичної та тактико-теоретичної, тренажерної (особливо в останній час в умовах появи нових високотехнологічних тренажерів із високим імітаційним фактором), фізичної та психофізіологічної підготовки. Його педагогічною метою є пропедевтична підготовка курсантів до виконання

бойових задач в умовах польоту, «введення» у військову професію. За характером поставлених завдань наземне навчання може як передувати власне польотній підготовці (на молодших курсах, до перших польотів з інструктором), так і відбуватися паралельно з нею (для опанування і відточування більш складних фігур пілотажу та інших льотних задач, удосконалення техніки самостійного пілотування тощо). Таким чином, основний зміст наземного навчання полягає у прикладному закріпленні попереднього теоретичного фундаменту, відпрацюванні на землі ключових професійних умінь і навичок (доведення їх до автоматизму, встановлення сталих зв'язків у системі «оператор–техніка») та формуванні психологічної готовності до самостійного виконання польотних бойових задач. Критично важливо при цьому чітко розмежувати наземне навчання і наземну підготовку в освітньому процесі майбутніх військових льотчиків. Остання, відповідно до традиційного підходу військового командування, являє собою окремий етап льотної підготовки після теоретичної підготовки і до власне польотів, що спрямований передусім на відповідну операційно-технічну діяльність. На відміну від неї, наземне навчання є набагато ширшим поняттям – самостійною педагогічною конструкцією, якій властивий самостійний окремий комплекс цілей і завдань, притаманні власні дидактичні умови і закономірності, методологія та критерії оцінювання результатів. Крім того, сфера охоплення (так звані освітні координати) наземного навчання значно ширша: крім спеціального профільного і тактичного теоретичного та тренажерного базису, вона включає спеціальні фізичні, психофізіологічні, психологічні та медичні компоненти освіти.

Другу частину дефініції – бойові польоти – варто розуміти в офіційному визначенні Міністерства оборони України як «польоти на виконання бойового завдання (завдання за призначенням)» [10].

Таким чином, у рамках авторського дослідження проблеми фахової підготовки майбутніх льотчиків ми пропонуємо тлумачити наземне навчання бойових польотів майбутніх льотчиків тактичної авіації як розділ військово-педагогічної науки, що досліджує закономірності формування на землі особистості, бойова діяльність якої здійснюється в повітрі, й обґрунтовує зміст, форми і методи системи її наземного виховання, навчання та освіти.

У структурі системи професійної підготовки військових льотчиків України воно займає особливе місце. По-перше, його обов'язково варто розглядати крізь призму концепції небезпечної професії В. Пономаренка. Відповідно до неї, постійною складовою частиною професії військово-

вого льотчика є професійний ризик, а лейтмотивом льотної праці – постійне подолання станів стресу і страху шляхом професійного росту як особистість [11, с. 22–24]. Стосовно наземного навчання бойових польотів, вищезазначене законодавчо вимагає побудови всіх складників освітнього процесу на основі особистісно орієнтованого навчання із сутнісно-мотиваційним ядром. З цього приводу фахівці зазначають, що науково доведеним є те, що «здебільшого професіонал, незважаючи на високу освітню підготовку, допускає порушення льотних законів через низький рівень самооцінки та підвищений рівень претензій. Управління професійними ризиками – основа кадрової і виховної роботи» [12, с. 34]. По-друге, як зазначалося раніше, наземне навчання бойових польотів у педагогічному сенсі виступає пропедевтикою до власне льотної підготовки. Отже, наземне навчання має бути вибудоване чітко, порівняно просто, системно і логічно, що неможливо без відповідного науково-теоретичного підґрунтя. По-третє, широкі освітні координати цієї педагогічної конструкції об'єктивно вимагають застосування системного підходу із залученням наукового апарату та досягнень суміжних наук. Отже, вона є, по суті, міждисциплінарним утворенням із переважним тяжінням до військової і професійної педагогіки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, наземне навчання бойових польотів майбутніх льотчиків тактичної авіації посідає особливе пропедевтичне місце в системі їх професійної підготовки. При цьому особливість його становища визначається також необхідністю готувати курсантів до фактора професійного ризику ще на передпольотному етапі та міждисциплінарною інтеграцією цієї педагогічної конструкції. Своєю чергою це піднімає наземну бойову підготовку до рівня рівнозначної із власне льотним навчанням і ставить її на одне з двох центральних місць у системі професійної підготовки майбутніх льотчиків тактичної авіації України.

Надалі дослідження передбачає розкриття місця наземного навчання в моделі якісної фахової підготовки військових льотчиків у системі вітчизняної військово-авіаційної освіти.

Список використаної літератури:

1. Логинов В.В., Українець Е.А., Еланский А.В. Классификационные признаки поколений самолетов-истребителей. *Системы озброєння і військова техніка*. 2014. № 2(38). С. 121–129.
2. Невзоров Р.В. До питання наземного навчання бойовим польотам майбутніх льотчиків тактичної авіації. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Випуск 7. С. 67–72.
3. Невзоров Р. Наземне навчання бойовим польотам як умова якісної фахової підготовки майбутніх льотчиків тактичної авіації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 1 (95). С. 248–256.
4. Наставление по производству полетов Военно-воздушных сил Советской Армии (НПП-52). *Воениздат*. Москва, 1952.
5. Наставление по производству полетов авиации Вооруженных Сил СССР НПП-88. *Воениздат*. Москва, 1988.
6. Гандер Д.В. Профессиональная психопедагогика. Москва, 2007. 336 с.
7. Методика летного обучения : методические указания / сост. В.Д. Задорожный. Ульяновск : УВАУ ГА (И). 2011. 80 с.
8. Бреславец М.М., Джус Р.М., Ключников І.М. Методологія підготовки льотних екіпажів військової авіації. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних сил України*. 2014. № 2(15). С. 25–31.
9. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 336 с.
10. Про затвердження Правил польотів державної авіації в повітряному просторі України (2015) : Наказ Міністерства оборони України від 9 грудня 2015 р. № 700. URL: <http://search.ligazakon.ua>
11. Пономаренко В.А. Психология человеческого фактора в опасной профессии. Красноярск, 2006. 618 с.
12. Артемов А.Д., Лысаков Н.Д., Лысакова Е.Н. Человеческий фактор в эксплуатации авиационной техники. Монография. Москва, 2018. 156 с.

Nevezorov R. Place of surface studies battle flights in system of professional preparation of future pilots of tactical aviation of Ukraine

The article is sanctified to the exposure of place of surface studies to battle flights (surface combat training), as a pedagogical construction and new perspective division of military pedagogics, in the system of modern professional preparation of future pilots of tactical aviation in soldiery multi-field aviation establishments of higher education of Ukraine. Actuality of select subjects is related to swift development of scientific and technical progress in area of tactical aviation in the last decades and considerable increase of requirements to professional (professional) preparation of soldiery pilots, and thus by the necessity of updating of the corresponding system in the conditions of profile establishments of higher education. Thus, place in her surface studies until now it is not yet studied battle flights and not certain, although home practice of preparation of future pilots of air force uses him already many years. It is marked that this problem is fluently presented mainly in profile psychological and psychological and pedagogical researches, but the object of separate pedagogical works yet was not. Present blank is marked between absence of legislative and theoretical determination of this problem and his

---

actual (applied) existence in an aviation-educational environment on the draught of great while. Taking into account absence of normative determination and scientific interpretation of concept, an author investigated his appearance in a practical plane, analysed definition and offered own determination. It is suggested to interpret surface studies to battle flights of future pilots of tactical aviation as a division of military-pedagogical science, that investigates conformities to law of forming on earth of personality, battle activity of that comes true midair and grounds maintenance, forms and methods of the system of her surface education, studies and education. Exposed and the analysed basic factors that form the place of surface studies to battle flights in the system of professional preparation of students-pilots.

An author accents attention on that him certain location in the system of professional preparation of students-pilots is determined the through the prism of conception of dangerous profession of V. Ponomarenko, in fact the occupational take is direct obligatory part of profession of military pilot. Drawn conclusion about his special place of propaedeutic, preparation related to the extremely important task to occupational take on the pre-flight stage of preparation.

Key words: *professional preparation, surface studies to battle flights, methodology of flying studies, occupational take.*